

Stavební materiály – vlastnosti, degradace, poškození a způsoby oprav a obnovy

Průzkumy: Laboratorní analytické metody a další zkušební metody pro stanovení vlastností (stavebních) materiálů

Pavla Náhunková, Zuzana Slížková

Ústav teoretické a aplikované mechaniky
Akademie věd České republiky
Institute of Theoretical and Applied Mechanics
Czech Academy of Sciences

Funded by
the European Union

Jaké materiály zkoumáme?

Stavební materiály

- › kámen
- › Cihly, keramika
- › malty, omítky, štuky
- › beton, dřevo, kovy

Artefakty, objekty, předměty

- › např. pojítka, pigmenty, archeolog. nálezy

Materiály pro konzervaci, restaurování, ochranu památek

- › roztoky, disperze a suspenze pro čištění a zpevnění (impregnaci) a povrchové úpravy
- › kompozity pro doplnění chybějícího materiálu (umělý kámen, malty)

Účel, cíl materiálových průzkumů a výzkumů

- Identifikace materiálů - POPIS (původní materiál, opravy, doplňky, datace) **chemické, mineralogické složení, mikrostruktura, fyzikální, mechanické vlastnosti**
- **Stavební technologie** – způsob výroby, přípravy, suroviny, provenience, vliv tepelné úpravy a jednotlivých technologických kroků na výsledné vlastnosti materiálů
- **Degradace, diagnostika, hodnocení stavu a funkce** - **hodnocení defektů, poruch, poškození materiálu, (změny barvy, složení, mikrostruktury, pevnosti), příčiny, rozsah, mechanismy poškození**

Návrh konzervačního/ restaurátorského zásahu

- **Efekty konzervačních materiálů** - tradičních i moderních (nanočástice...)
- **Posouzení kompatibility** - funkce konzervačních materiálů z hlediska konstrukce
- **Návrh údržby**

Metody pro charakterizaci materiálů

- **Vizuální průzkum a empirické znalosti**
- **Vědecké metody průzkumu: TA, SEM-EDS, XRF, XRPD, MIP, BET, FTIR, Ramanova mikroskopie, nanoindentace, IEC, ICP ...../SANS, NMR, MALDI-TOF.../**

Metody průzkumu

- **Neinvazivní** (in situ, nedestruktivní) – bez odběru vzorků
např. zobrazovací metody – preferované u památkových objektů
- **Invazivní** (destruktivní) – odběr vzorků nebo jiný zásah do objektu

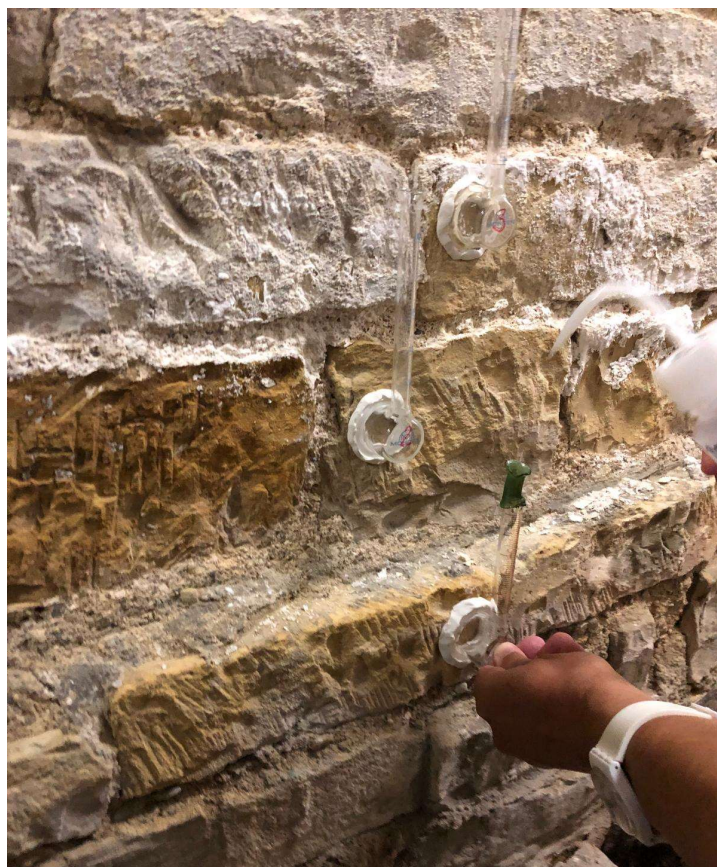
Laboratorní versus terénní průzkum

Základní pozorování vizuálním průzkumem (příp. pomocí přenosného mikroskopu)

- › první informace, formulace otázek - rozsah a metody dalšího průzkumu podle konkrétního účelu a cílů

Možnosti neinvazivního průzkumu (nedestruktivní)

- › vizuální prohlídka a fotodokumentace (mapování poškození)
- › ultrazvuk, aj.
- › studium povrchové vrstvy (peeling test)
- › interakce s vodou (Karstenova trubice, drop test, aj.)

Stanovení obsahu vlhkosti (fyzikálně vázané vody)

- › mikrovlnná sonda
- › Infračervená termografie
- › gravimetrie (invazivní, nutný odběr vzorků)

Nové proboštství, nám. sv. Jiří č.p. 34, Pražský Hrad
Investor: Metropolitní kapitula sv. Víta v Praze

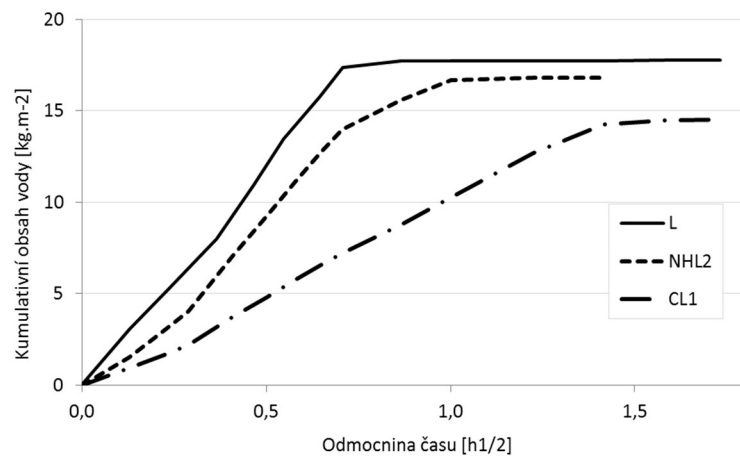

Mapa rozložení vlhkosti do
hloubky 3 cm od povrchu
fasády (MOIST 210 B -
mikrovlnná sonda HF)

Měření nasákavosti materiálu vodou pomocí Karstenovy trubice

- › závislost množství vody absorbované materiálem na odmocnině z času (rychlost vsakování vody do materiálu)

In situ

Drop test – kapkový test

drop test na ošetřeném povrchu
hořického pískovce (nahore) a
mšenského pískovce (dole)

Absorpce vody metodou kontaktní houby

- › ČSN EN 17655 Ochrana kulturního dědictví
– Stanovení absorpce vody metodou
kontaktní houby (2023)

Peeling test

In situ

Laboratorní metody – ex situ, invazivní

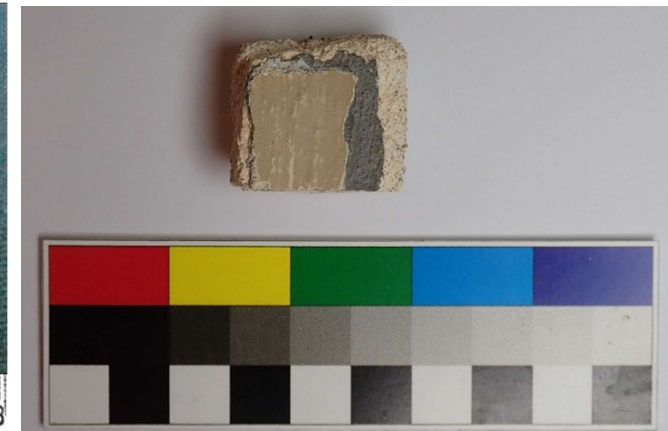
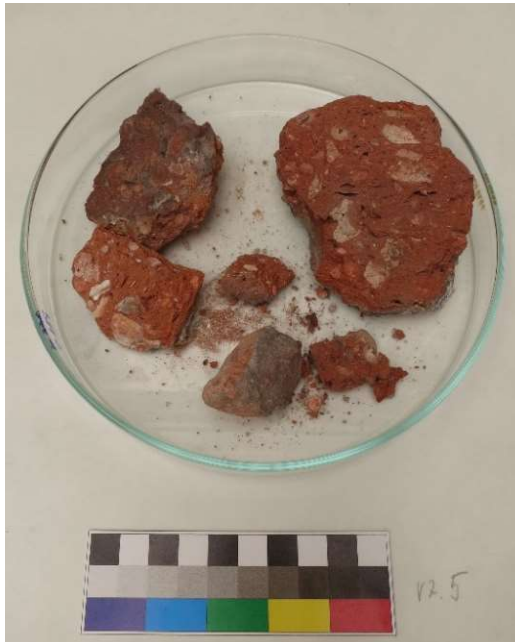

Odběr vzorků

- obecná pravidla popisuje *EN 16085 (2012) Conservation of Cultural property – Methodology for sampling* (každá analýza má jiné požadavky)
- **kvalita dat vstupních ovlivňuje kvalitu výstupních dat (analýz, protokolu)**
- odběr po dohodě mezi osobami odpovědnými za památku a osobami provádějícími zkoušku – místo odběru vzorků se odvíjí toho, jaké informace od analýzy čekáme
- velmi důležitá je **fotografická dokumentace** (ideálně) místa před odběrem (celou situaci i detail, popř. označení v plánové dokumentaci)
- praktické zapisovat podmínky odběru (cca teplota, vlhkost – déšť aj.)

Zpracování vzorku, fotodokumentace

Mechanické zkoušky

Ultrazvuková transmise

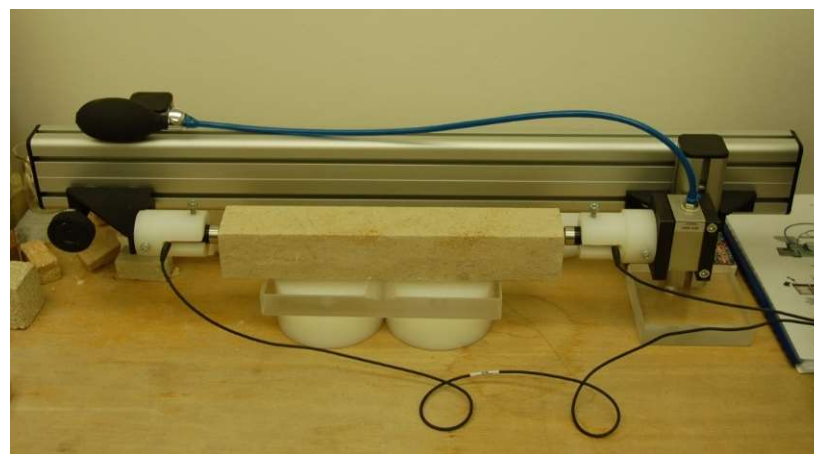
Uspořádání tříbodové ohybové zkoušky destičky pískovce z Petřína s měřením průhybu snímačem LVDT.

Pevnost v tahu za ohybu -
tzv. protézované zkušební těleso

Uspořádání tlakové zkoušky historické malty po úpravě odebraného vzorku.

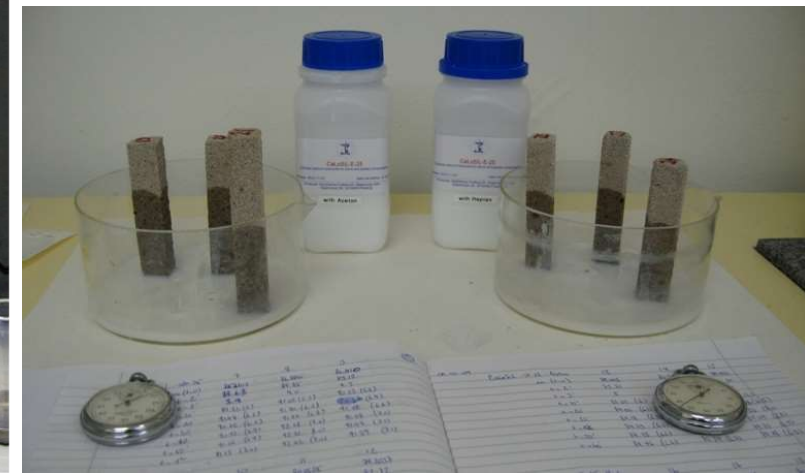

Průzkum pomocí ultrazvuku

aparatura Krompholz Geotron Elektronik s bodovými sondami UPG-T (vysílač) a UPE-T (přijímač), pracujícími s frekvencí 20 kHz.

Měření otevřené pórovitosti, vzlínivosti, nasákavosti za normálního nebo sníženého tlaku

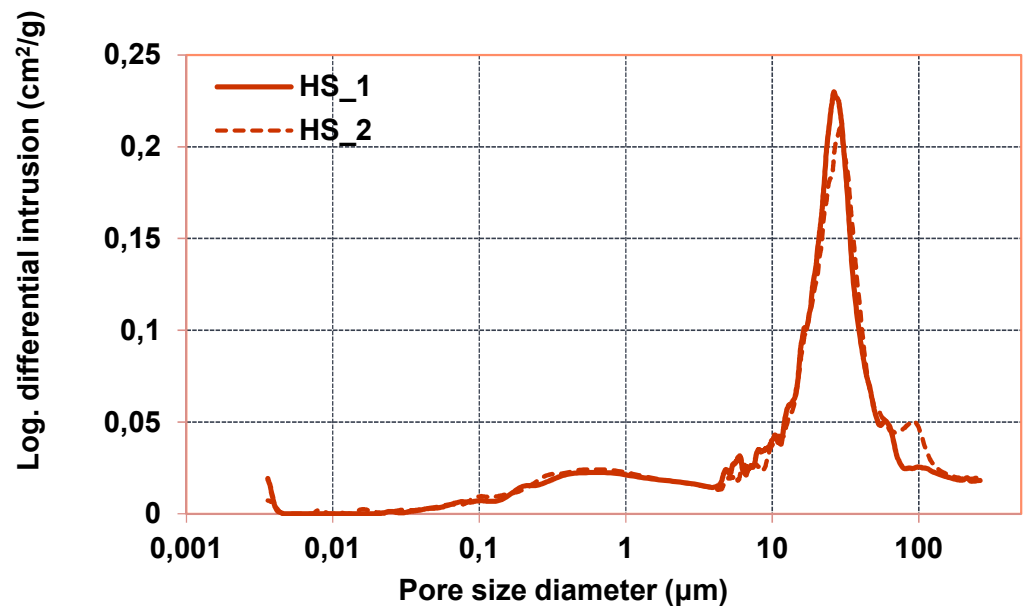
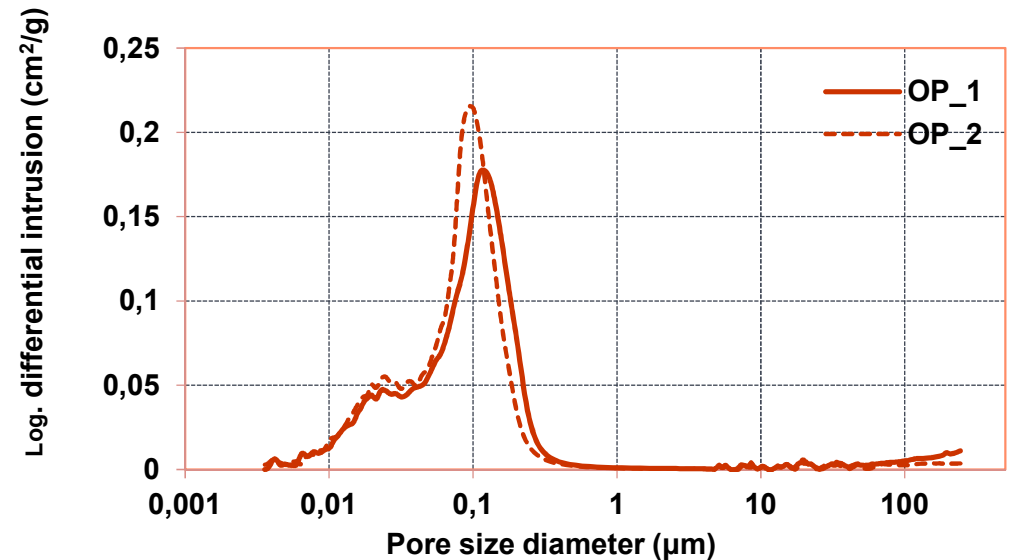
Vzorky jsou uloženy v exsikátoru připojeném k vakuové vývěvě. Po odčerpání vzduchu na 0,2 kPa se exsikátor zaplaví vodou. Otevřená pórovitost se stanoví hydrostatickým vážením vodou nasycených vzorků pod vodou a na vzduchu.
(ČSN EN 1936)

Rtuťová porozimetrie

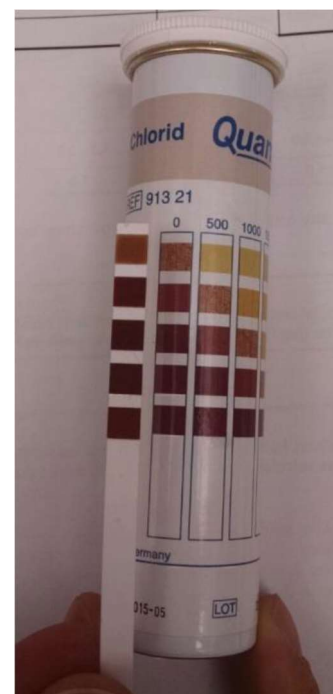
- › rozsah pórů 3 nm až 300 μm
- › analýza cca 1 cm^3

Křivky distribuce velikosti pórů v různých horninách: nahoře opuka (měření 2 vzorků materiálu) obsahuje převážně póry o průměru 0,1 mikrometru, dole – hořícký pískovec (měření 2 vzorků) obsahuje póry o průměru 32 mikrometry.

Stanovení vodorozpuštěných solí

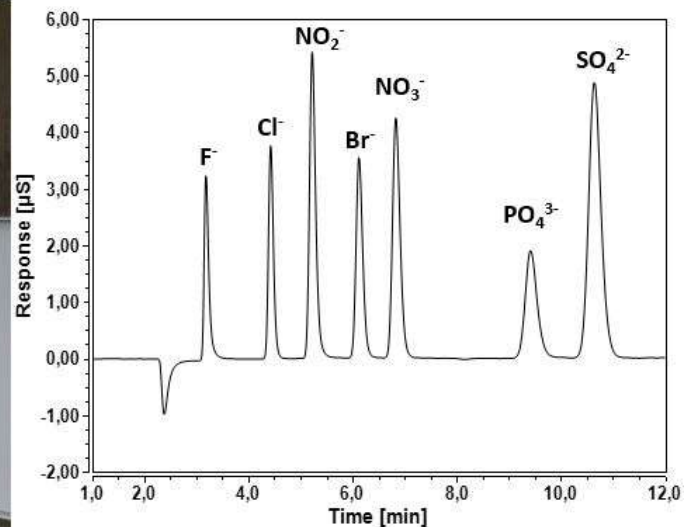
- › práškový vzorek (v jednotkách g)
- › počet odběrů dle cíle analýzy nejčastěji 3 výšky, očištění povrchu, 2-3 hloubky)
- › příprava výluhu
  1. indikátorové papírky
  2. iontově selektivní elektrody (ISE) – stanovení koncentrací Cl^- a NO_3^{2-}
  3. Spektrofotometrie
- › Vyhodnocení dle ČSN P 73 0610, Ö-Norm B 3355-1, WTA 4-5-99

Iontová chromatografie (IC)

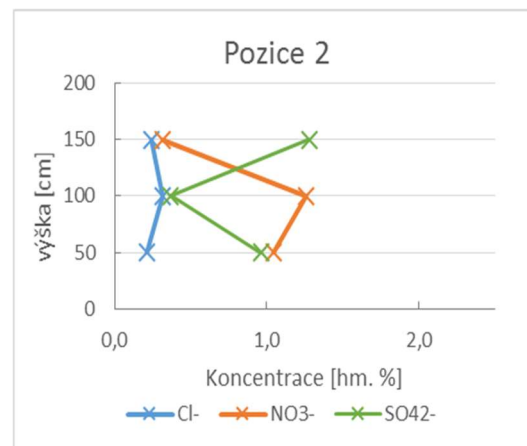
- › stanovení zasolení – aniontů a kationtů solí (SO_4^{2-} , Cl^- , NO_3^- , Na^+ , Ca^{2+} aj.)

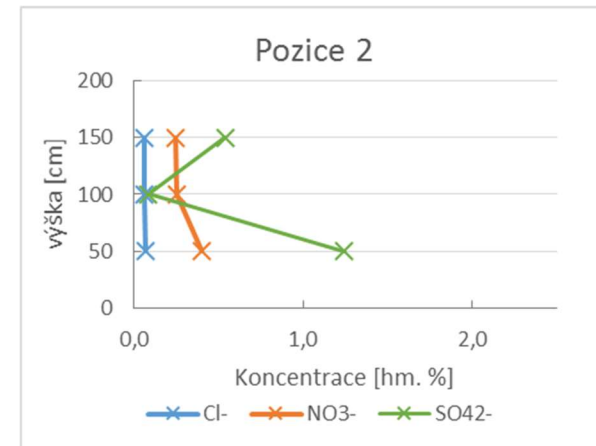
Místo odběru

Hloubka odběru 0-2 cm

Hloubka odběru 2-6 cm

Optická mikroskopie

Optická mikroskopie

Příprava nábrusu

Vzorky

Optická mikroskopie

vyšetření nábrusů, výbrusů materiálu pod mikroskopem

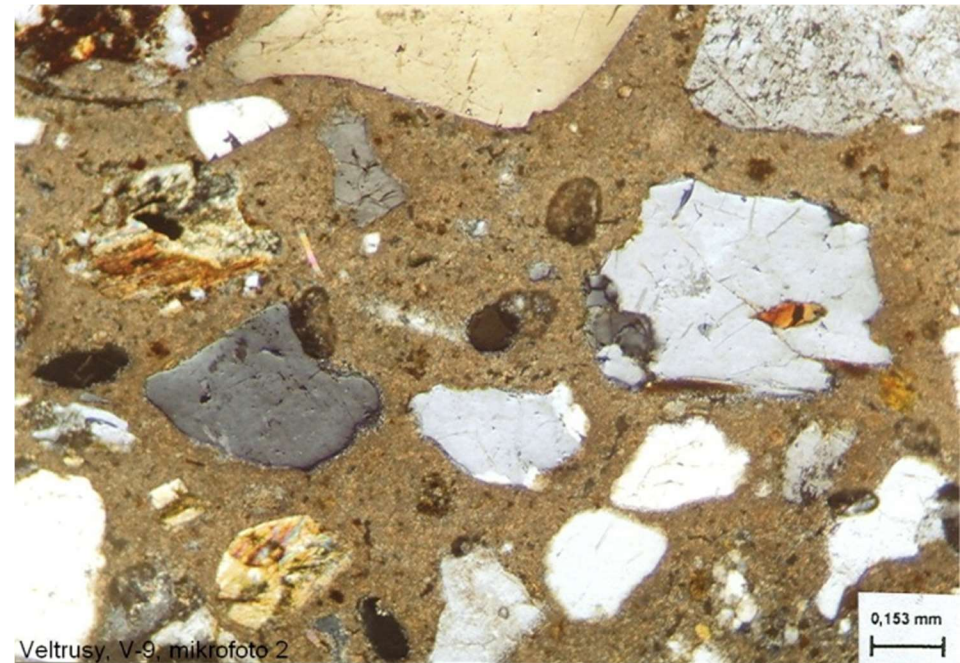
Vyšetření za účelem:

- popisu minerálů, horniny
- popisu barvy (vrstev a částic, stratigrafie vrstev)
- tloušťky, struktury vrstev (poměr plniva a pojiva, tvar zrn písku, adheze pojiva k zrnům písku)
- vyšetření přítomnosti defektů – mikrotrhlin

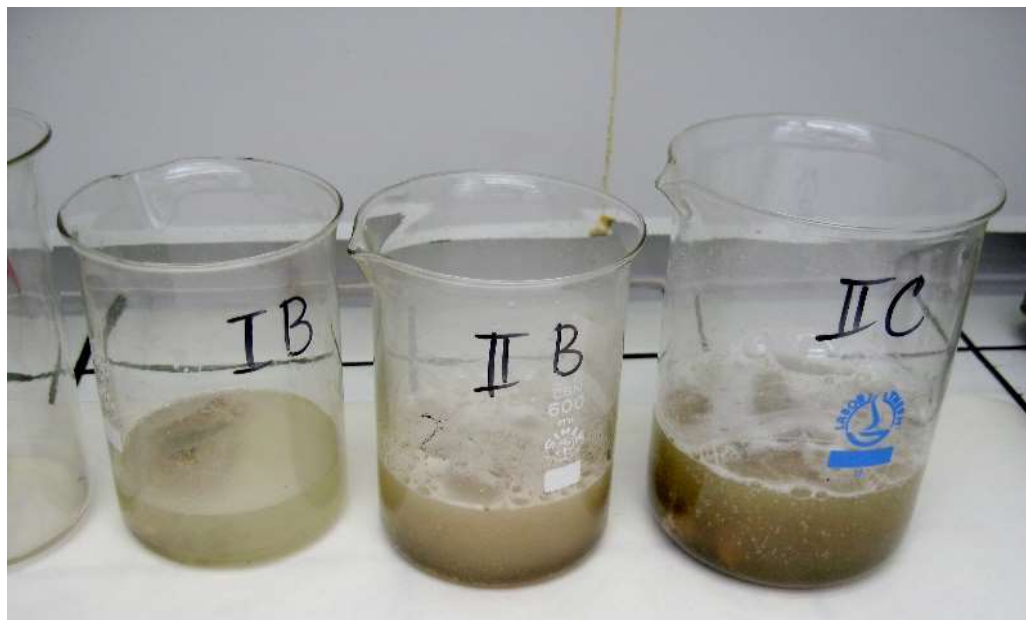
ATLAS OF THIN SECTIONS

Microscopic techniques to study mineral materials in cultural heritage - Vienna, 2014

J. Weber – T. Köberle – F. Pintér

Silikátová analýza (na mokré cestě)

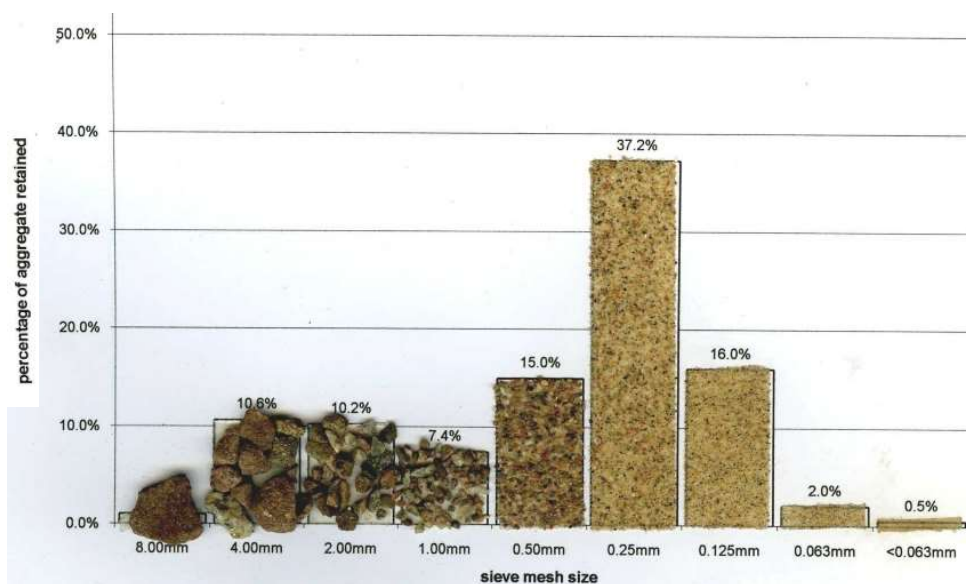

Vzorek 1a	[g]	[%]	Složení pojiva [%]
Navážka	5,01	100,0	-
Nerozp. podíl	2,23	44,5	-
SiO ₂ rozp. v HCl	0,22	4,9	16,3
R ₂ O ₃	0,10	2,0	6,6
CaO	1,14	22,8	74,7
MgO	0,05	1,0	3,2
Ztráta žháním	1,25	25,0	-
Σ	5,02	100,2	100,8

- › rozpouštění vzorků malt ve zředěné kyselině chlorovodíkové (vlevo) a příklad vyhodnocení silikátové analýzy (vpravo).

Stanovení velikosti částic kameniva (sítová analýza, granulometrie)

<https://www.scotlime.org/analysis/sands-aggregates/#&gid=1&pid=3>

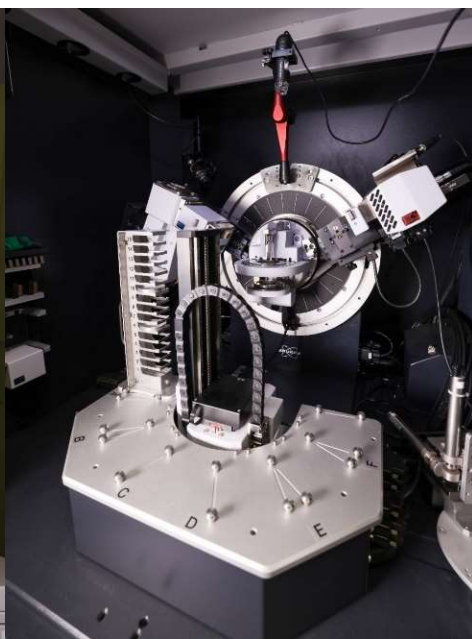
- › Graf zrnitosti plniva vzorku středověké omítky (dole) a ilustrační foto jednotlivých zrnitostních frakcí (nahore).

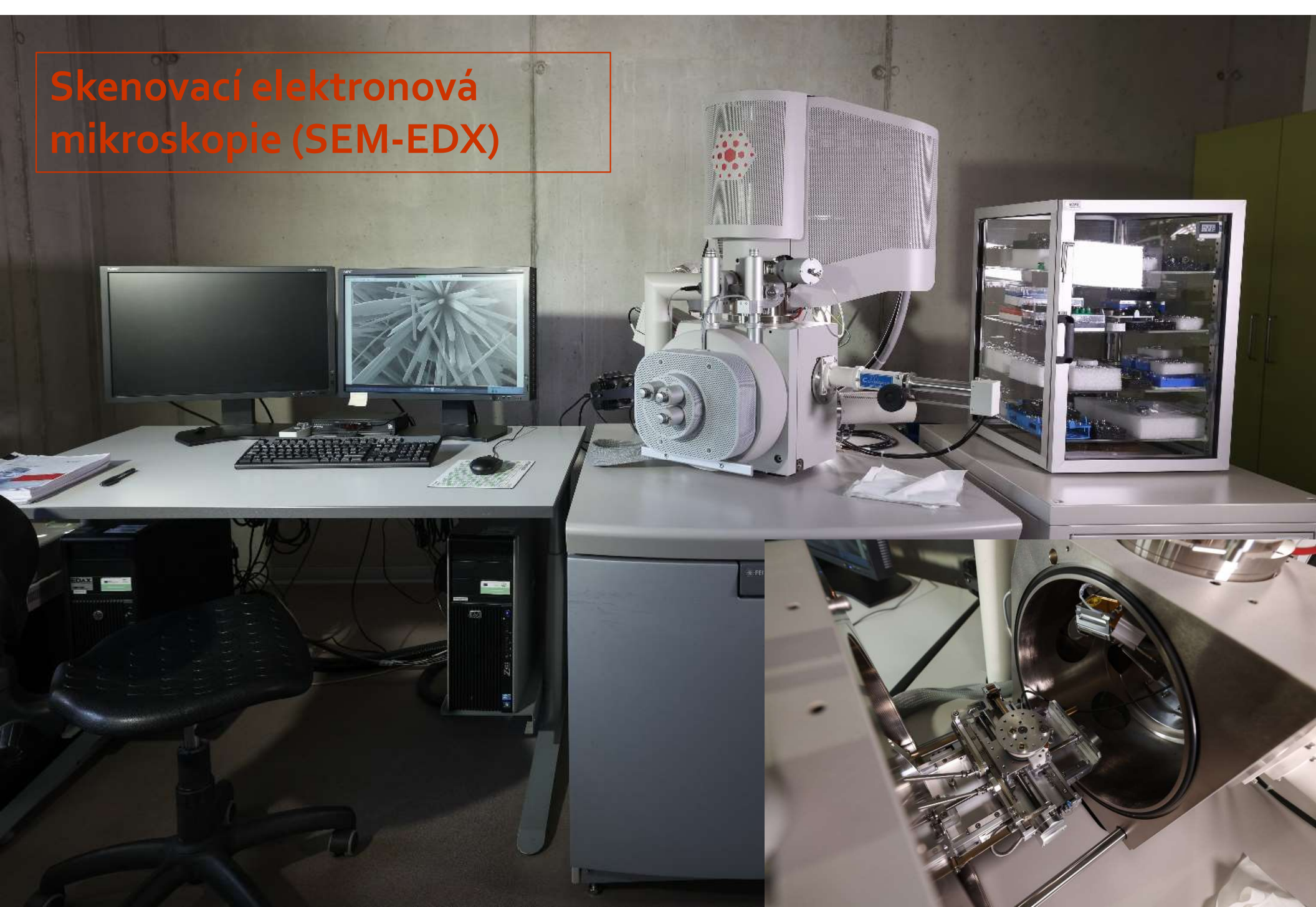

Pokročilé instrumentální metody

- › Speciální přístrojové vybavení, příprava vzorků (není pravidlem), zkušenosti s interpretací výsledků
- › Metoda/analýza zvolena na základě zjišťované informace (každá metoda má svá omezení)

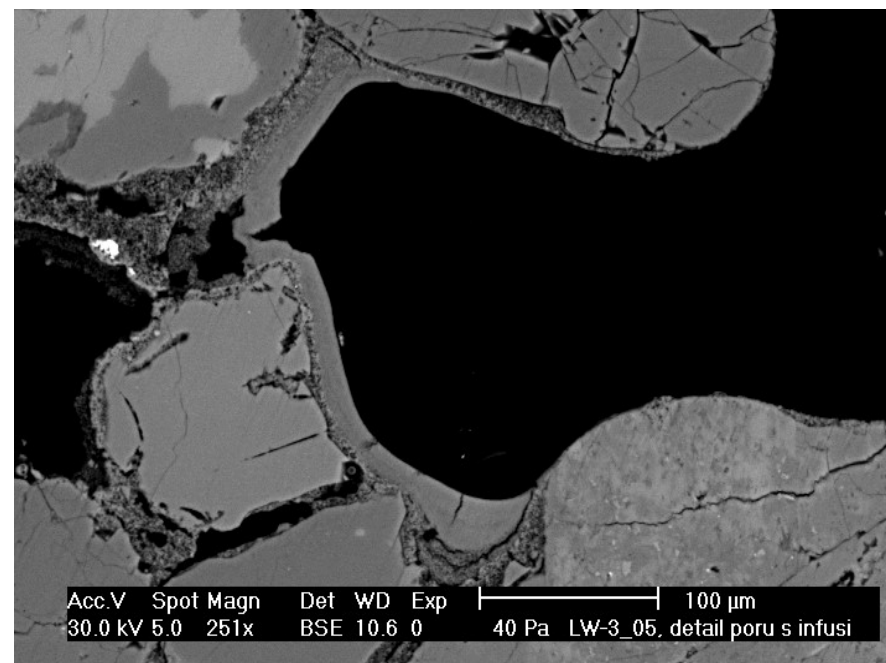
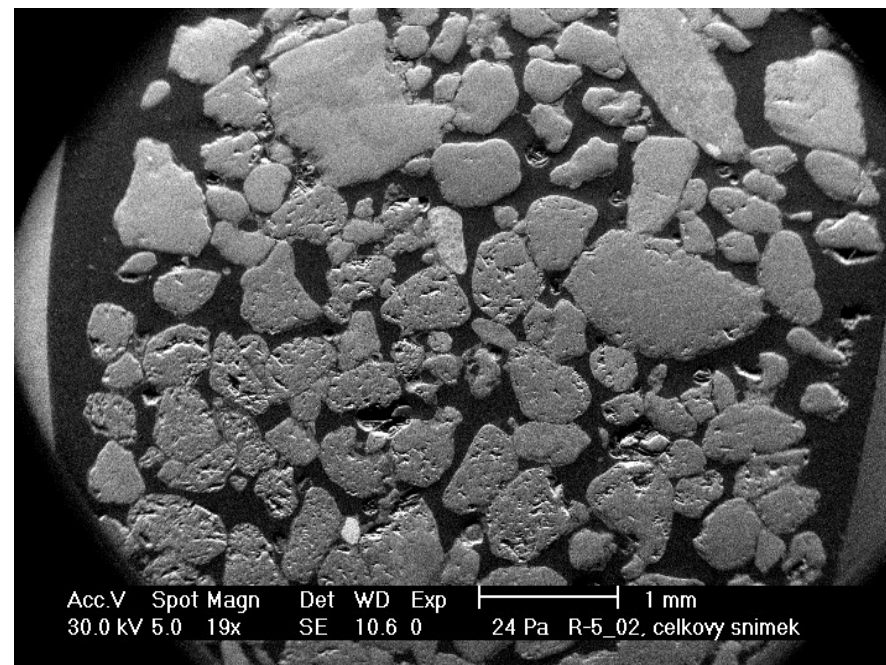

Skenovací elektronová mikroskopie (SEM-EDX)

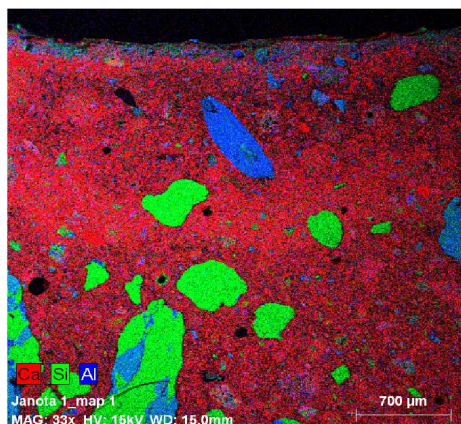
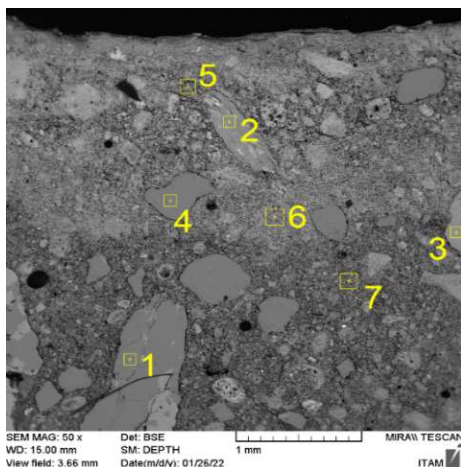

Skenovací elektronová mikroskopie (SEM-EDX)

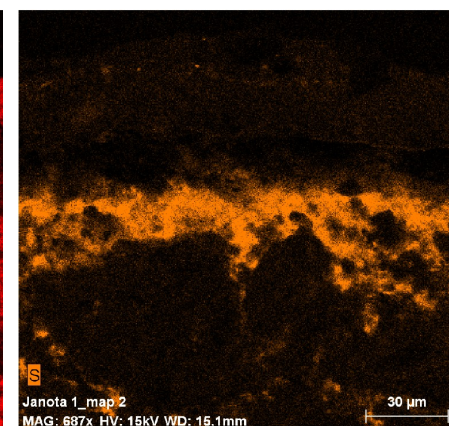
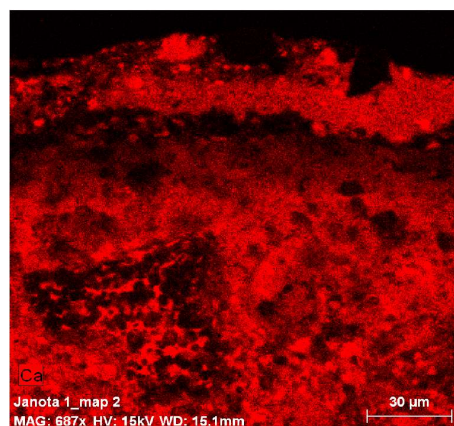
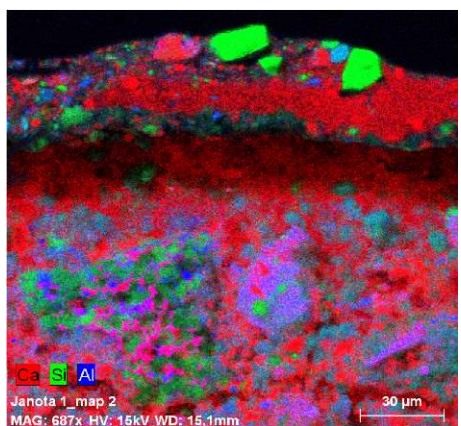
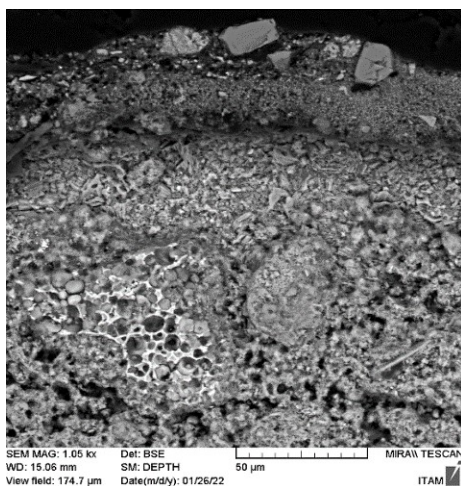
- › Podrobnější analýza nábrusů z optické mikroskopie (vzorek pokryt vodivou vrstvou)
- › Kombinace zobrazovací (SEM) a analytické (EDX) metody
- › Prvková analýza v ploše (má svá omezení)
- › Studium mikrostruktury materiálu při velkém zvětšení (20-50 000 x)
- › Detailní vyšetření mikrostruktury různých materiálů – kamene, malt, kovů, malby, skla, keramiky, solí, korozních produktů, org. materiálů, atd.

Identifikace složek malty pomocí elektronové mikroskopie (SEM-EDX)

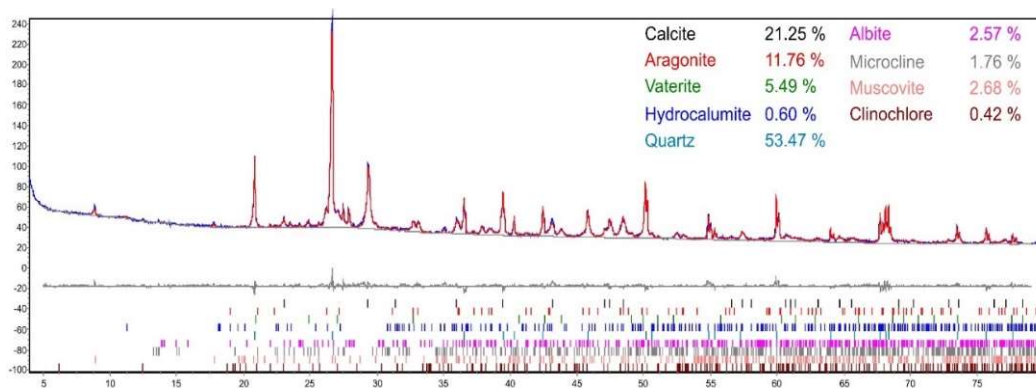

	1 Na živec	2 muskovit	3 K živec	4 křemen	7 pojivo
CaO	0,1	0,6			58,4
SiO ₂	67,2	50,3	64,2	100,0	26,7
Al ₂ O ₃	20,0	31,7	19,2		6,8
MgO		2,5			3,2
Na ₂ O	12,5	0,4	0,7		0,9
K ₂ O	0,2	10,2	15,9		1,3
SO ₃					0,6
FeO		3,8			2,0
TiO ₂		0,5			
total	100,	100,0	100,0	100,0	100,

- římsa z románského cementu, patrná vrstva sádrovcová krusta, další nátěry

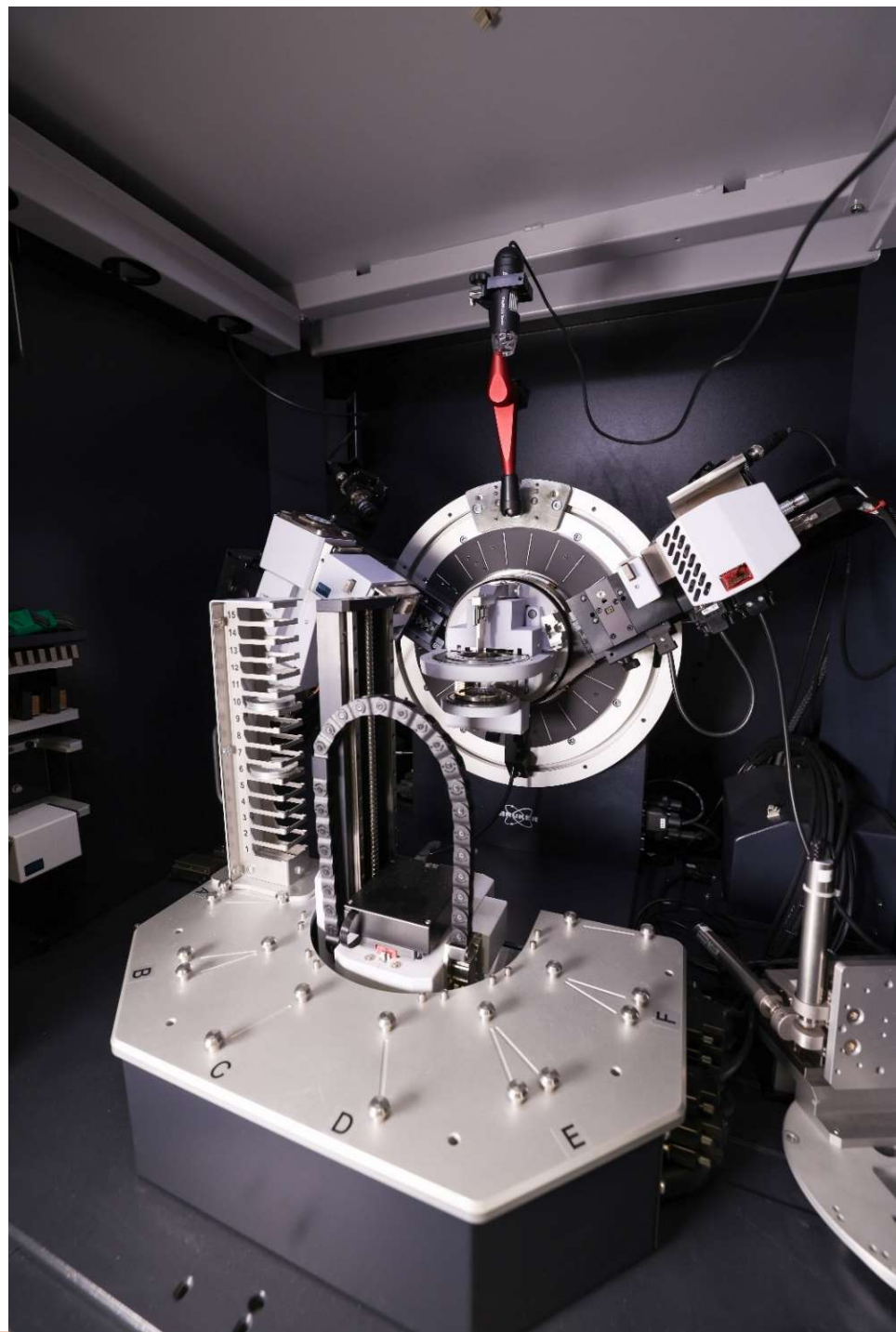
Rentgenová difrakce (XRD)

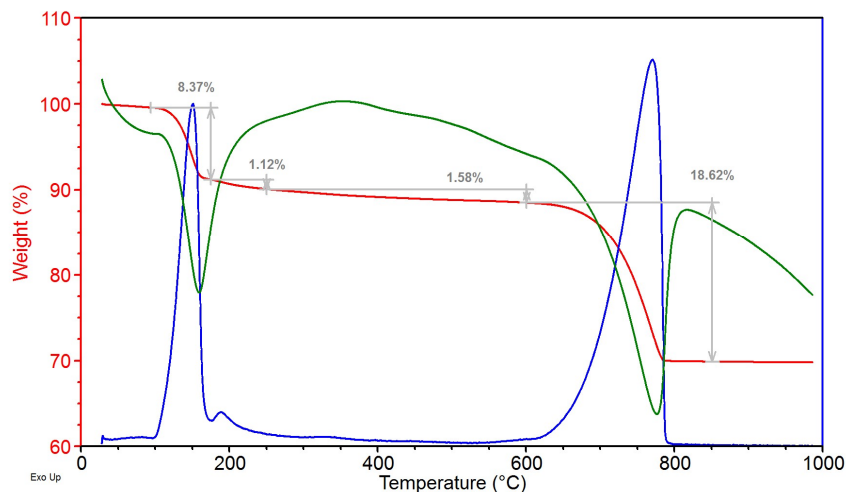
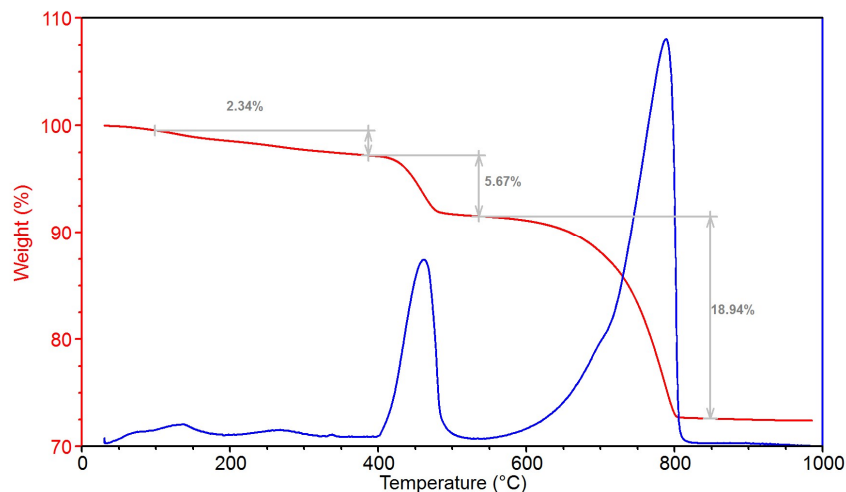
- › **krystalické fáze** vápenné malty se zastoupením jednotlivých identifikovaných fází.

Rentgenová fluorescence (XRF)

- › prvkové složení

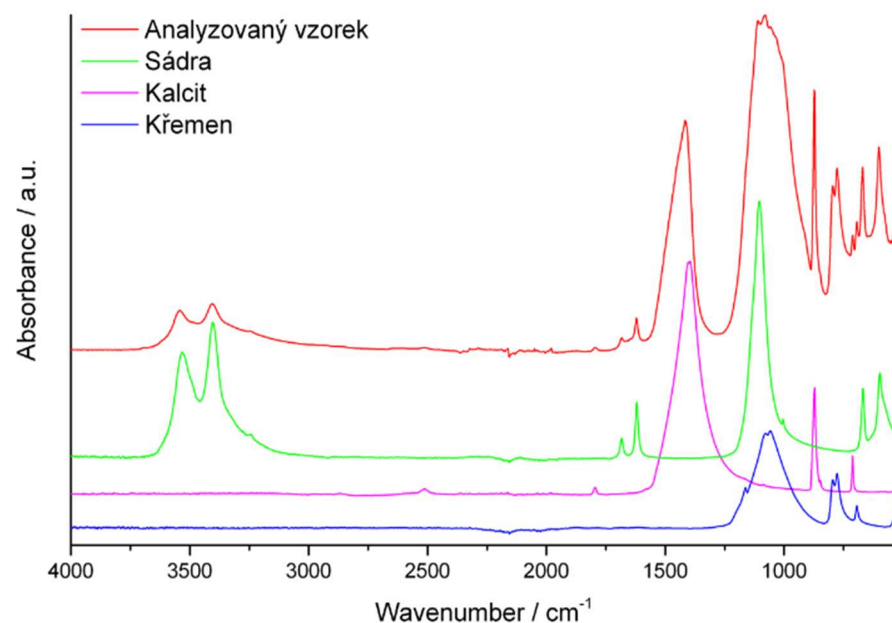
Termická analýza (TA,...)

- › záznamy z termické analýzy vzorku nekarbonatovaného vápna (vlevo – při teplotách 400-500 °C dochází k uvolnění vody z $\text{Ca}(\text{OH})_2$ a při teplotách 600-800 °C k uvolnění CO_2 z CaCO_3) a vzorku vápeno-sádrového štku (vpravo - při teplotách 100-200 °C dochází k uvolnění vody z $\text{CaSO}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ a při teplotách 600-800 °C k uvolnění CO_2 z CaCO_3).
- › uvedené složky lze kvantifikovat.

Infračervená spektrometrie (IČ, FTIR)

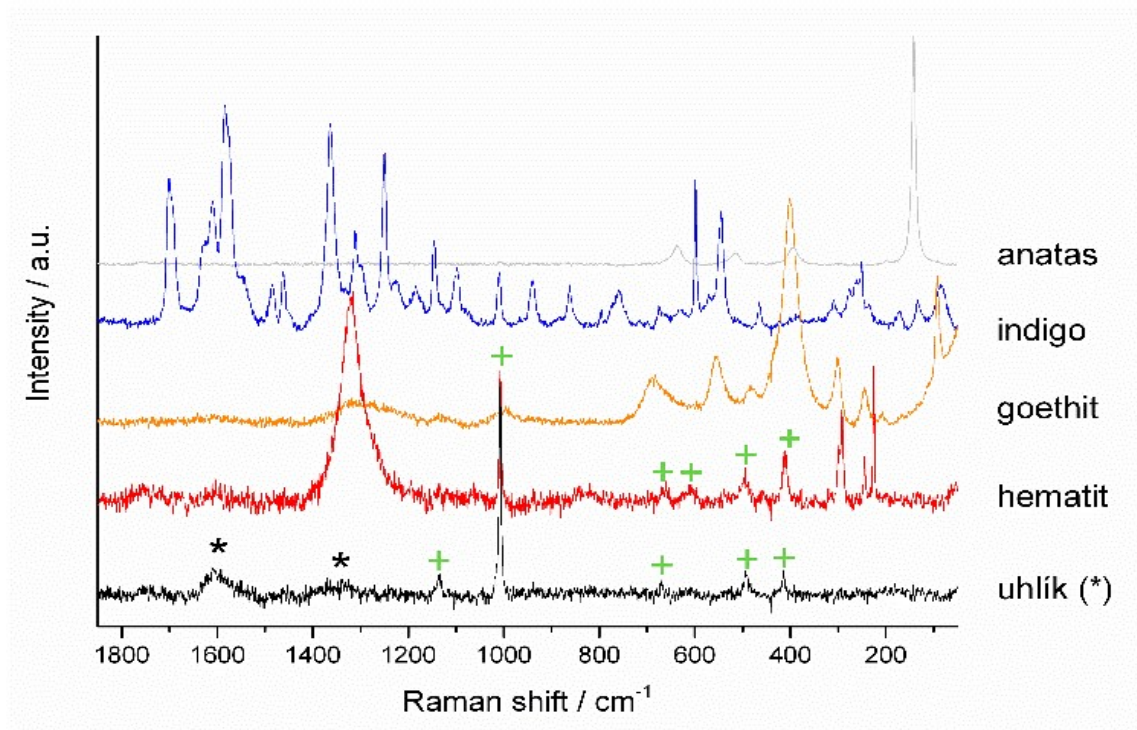
- › Molekulová analýza (analýza materiálů organického původu)
- › Práškové i pevné vzorky (bez úpravy)

Přístroj pro IR spektroskopii Nicolet iN10 mikroskop s vedlejším modulem iZ10 (vlevo), příklad použití infračervené spektroskopie (vpravo).

Naměřené spektrum vzorku (červená) v porovnání se spektry standardů ze spektrální knihovny.

Ramanova spektrometrie (RS)

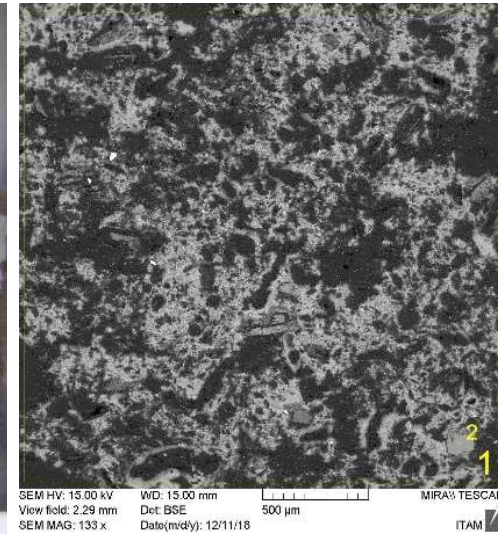
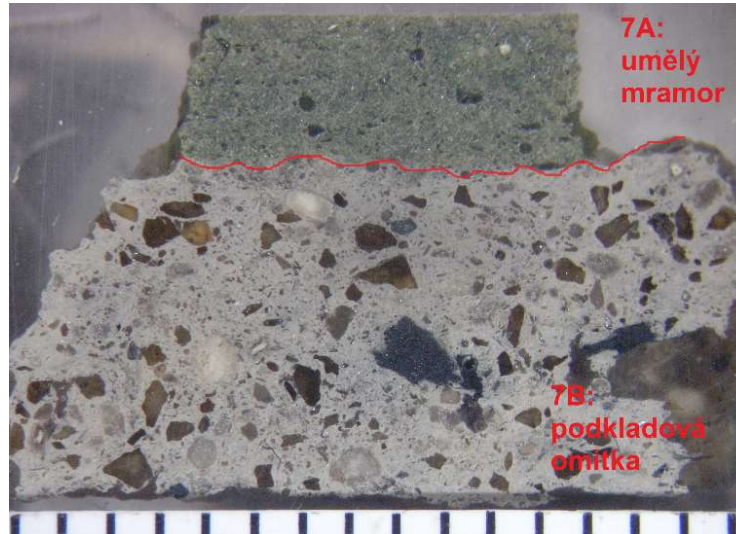

Přístroj pro **Ramanovu spektroskopii** Nicolet DXR mikroskop (vlevo), příklad použití Ramanovy spektroskopie pro analýzu pigmentů ve vzorku umělého mramoru. Pásky sádry jsou označeny + (vpravo).

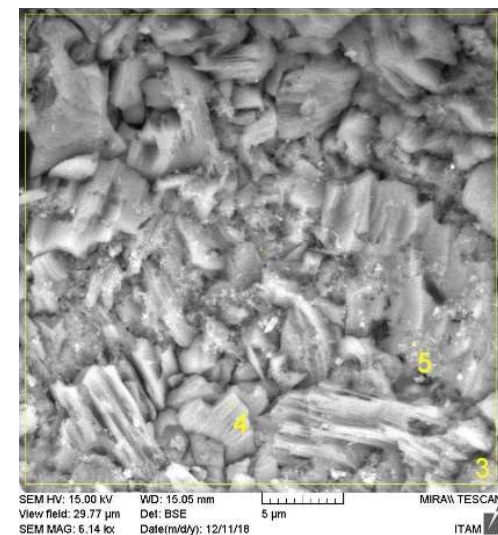
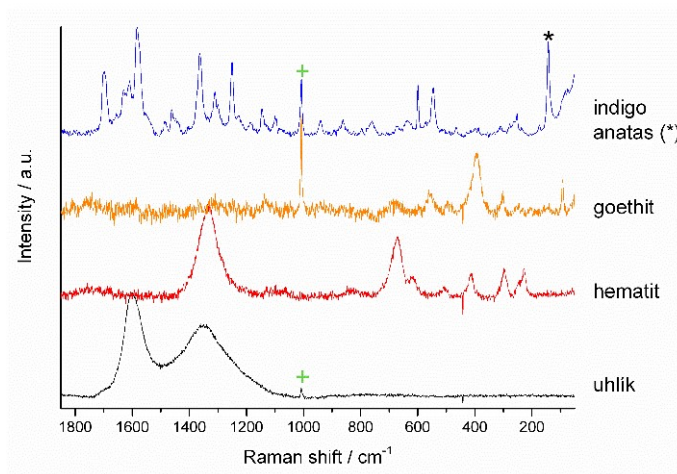
Příklady analýz chemického a mineralogického složení materiálů

Katedrála sv. Mikuláše, České Budějovice, boční oltář smrti Panny Marie
cca 3 mm vrstva teplé zeleného umělého mramoru na vrstvě omítky

Pigmenty (Ramanova spektroskopie):

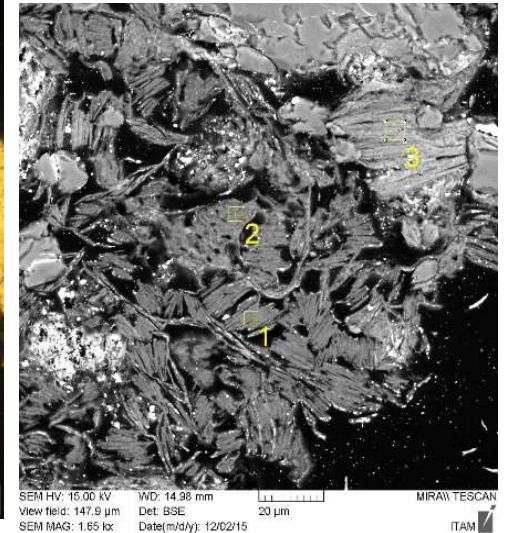
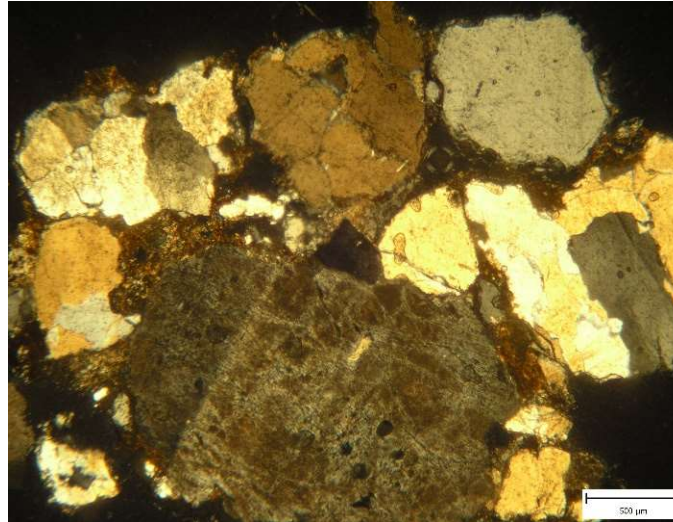
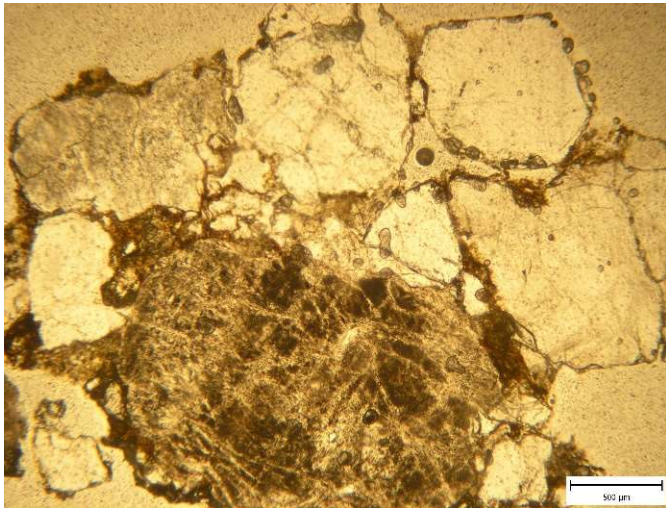
- modrý pigment – **indigo** ($C_{16}H_{10}N_2O_2$)
- žlutý pigment – **goethit** ($\alpha\text{-FeO(OH)}$)
- červený pigment – **hematit** (Fe_2O_3)
- černý pigment – **uhlík**

SEM-EDX: síran vápenatý

Příklady analýz chemického a mineralogického složení materiálů

Optická a elektronová mikroskopie – PETROGRAFICKÝ POPIS kamene

Arkózový pískovec – ostění malého okénka, hrad Karlštejn

OM: Pozorování s rovnoběžnými nikoly (PPL) vlevo, se zkříženými nikoly (XPL) uprostřed, SEM-EDS – vpravo - analýza chemického složení základní hmoty

jméno horniny: hrubozrnný arkózový pískovec

podpůrná stavba: podpůrnou stavbu tvoří zrna

hlavní horninové složky: křemen (subangulární), ortoklas (K-živec), úlomky hornin (slída)

primární matrix: jílovitá, místy s drobnými úlomky křemene

stupeň opracování klastů: poloostrohranné klasty

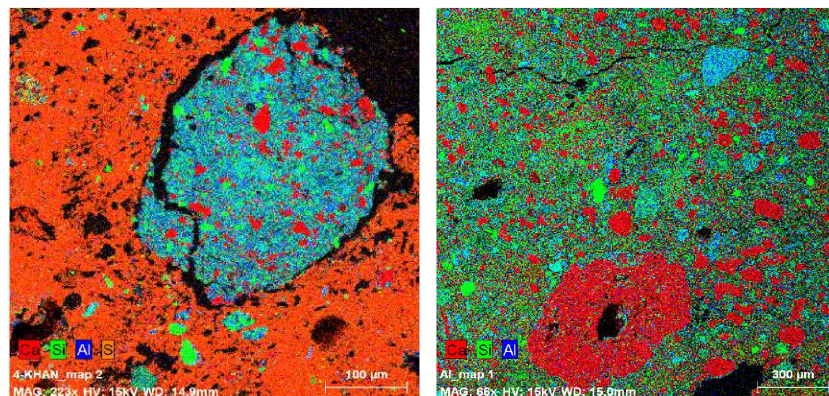
stupeň vytrídění klastů (dle velikosti): špatně vytríděné

Příklady analýz chemického a mineralogického složení materiálů

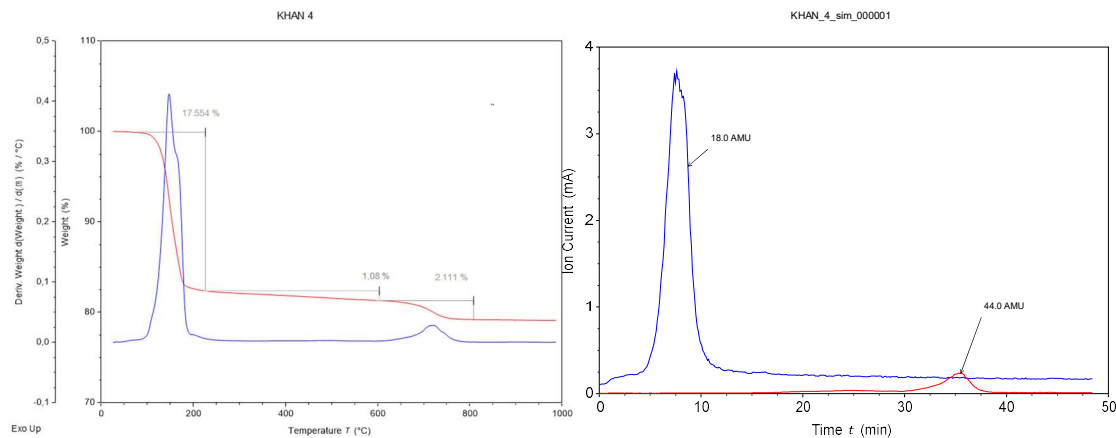
Rozbor malt pro archeologický výzkum v Iráku (Koya)

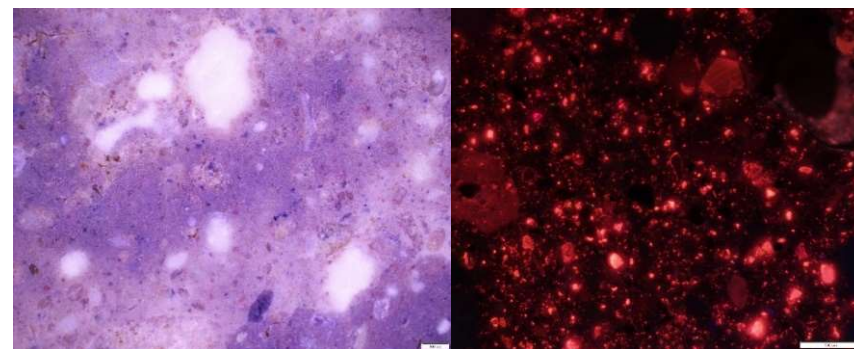
Vzorek	hm.úbytek (%)		obsah (% hm.)	
	50-220°C	600-850°C	CaSO ₄ ·2H ₂ O	CaCO ₃
KHAN 4	17,6	2,1	84,1	4,8
AŠI ILLIAS	2,8	22,5	3,1	51,1

SEM-EDS

Khan - vlevo - hliněná hrudka, pojivo sádrovec
Aši Illias - vpravo - červeně vápenec, modrozeleně hlína

Křivky TGA analýzy vzorku Khan 4 (vlevo – červeně hmotnost, modře derivace hmotnosti) a MS analýzy uvolněných plynů (vpravo – modře voda, červeně CO₂).

OM-CL – výrazně luminiskující úlomky nevypáleného vápence a slabší luminiscenční odezva vypálených a částečně vypálených částic.

Závěrem...

- › cíle průzkumu musí být stanoveny před analýzou/odběrem vzorků
- › fotodokumentace a popis stavu objektu pomáhá interpretaci výsledků
- › z destruktivních analýz získáváme přesnější výsledky
- › problém reprezentativnosti vzorku (odběru) – analýzy z mm² až cm²
- › vyhodnocení výsledků analýzy vyžaduje zkušeného pracovníka, který umí interpretovat získaná data
- › komplexní analýza je spojená se správnou interpretací výsledků a mezioborovou spoluprací

Metody a zkoušky pro charakterizaci materiálových vlastností

Materiálové složení

Cíl	Instrumentace/Metoda	Možnost in situ
Mineralogické složení (krystalické fáze materiálu)	Rentgenová difrakční analýza (XRD)	ne
Chemické složení pojiva, poměr pojivo:plnivo	Silikátová analýza	ne
Prvková analýza	Skenovací elektronová mikroskopie s EDS detektorem (SEM-EDS) X-ray fluorescenční spektroskopie (XRF)	ne/ano
Fyzikální nebo chemické vlastnosti pevných látek, zastoupení složek materiálu	Termická analýza (TA, DTA, DTG, SDT)	ne
Stanovení obsahu vodorozpustných solí	Iontově výměnná chromatografie (IEC)	ne
Molekulová analýza (identifikace organických a anorganických sloučenin)	Infračervená spektrometrie (FT-IR)	ne
Molekulová analýza (identifikace organických a anorganických sloučenin)	Ramanova spektroskopie (RS)	ano
Stanovení obsahu vlhkosti	Gravimetrie, mikrovlnné sondy	ano
Průzkum v UV světle (zviditelnění složek, které nemusí být viditelné v denním světle)		ne

Metody a zkoušky pro charakterizaci materiálových vlastností

Interakce porézního materiálu s vodou (vodnými roztoky)

Cíl	Metoda	Možnost in situ
Stanovení množství vody, které je vzorek schopen absorbovat kapilárním systémem	Stanovení kapilární nasákavosti	ano
Rychlosti vysychání vzorků	Stanovení rychlosti vysychání	ne
Prostupnost vodní páry zkoumaným materiálem	Stanovení paropropustnosti	ne
Smáčivost povrchu pomocí měření kontaktního úhlu mezi kapkou vody a povrchem	Měření kontaktního úhlu	ne
Hydrofobicita povrchu, smáčivost	Kapkový test	ano

Metody a zkoušky pro charakterizaci materiálových vlastností

Stanovení mechanických charakteristik

Cíl	Metoda	Možnost in situ
Pevnost materiálu	Zkouška pevnosti (ohybové a tlakové zkoušce, lze současně stanovit modul pružnosti)	ano
Lokalizace poškození, dlouhodobé monitorování stavu	Ultrazvuková transmise (srovnávací metoda, lze současně stanovit modul pružnosti)	ano
Měření hloubkového pevnostního profilu materiálu, ověření účinnosti konsolidace	Odporové vrtání	ano
Zjištění povrchové soudržnosti	Peeling test (srovnávací metoda)	ano
Přídržnost doplňku k podkladu		ano

Metody a zkoušky pro charakterizaci materiálových vlastností

Odezva materiálu vůči změnám vnějších podmínek

Cíl	Metoda	Možnost in situ
Určení změny délkových rozměrů při zahřátí/ochlazení tělesa	Teplotní dilatometrie	ne
Určení změny délkových rozměrů při nasycení tělesa vodou	Vlhkostní dilatometrie	ne
Určení změny vlastností materiálu před a po absolvování zmrazovacích cyklů	Zkouška mrazuvzdornosti	ne
Určení změny vlastností materiálu před a po vystavení cyklickému působení solí	Zkouška odolnosti vůči působení solí	ne
Určení hodnoty koeficientu tepelné vodivosti materiálu v suchém stavu	Stanovení tepelné vodivosti	ne

Metody a zkoušky pro charakterizaci materiálových vlastností

Studium mikrostrukturních charakteristik

Cíl	Metoda	Možnost in situ
Mikroskopický popis (určení tvaru a velikosti zrn a pórů, popis počtu vrstev, od několika mikrometrů (μm) až po několik milimetrů (mm))	Optická mikroskopie (OM)	ano
Mikroskopický popis (studium morfologie povrchu, tvaru, velikosti a četnosti částic)	Skenovací elektronová mikroskopie (SEM)	ne
Určení otevřené pórovitosti, nasákavosti a objemové hmotnosti	Stanovení pórovitosti přístupné vodě	ne
Určení velikosti a distribuce pórů , pórovitosti v intervalu 3 nm – 200 μm	Rtuťová porozimetrie	ne
Zastoupení jednotlivých velikostních frakcí zrn v sypkém materiálu	Sítová analýza	ne
Zjištění prasklin, makropórů, poruch či přítomnost vnitřních konstrukcí z různých materiálů	Rentgenová tomografie (CT)	ne
Určení velikosti, tvaru a četnosti částic, poměr složek	Obrazová analýza	ne
Stanovení velikosti měrného povrchu materiálu	Plynová absorpce (metoda BET)	ne